

Радянські війська боролися в умовах, коли німецьке командування захопило ініціативу, а авіація противника панувала в повітрі. У таких умовах управляти військами було неймовірно складно. Наслідком прикордонної битви став відхід військ Південно-Західного фронту на глибину до 250–300 км. РСЧА, маючи кількісну та якісну перевагу, не змогла зупинити вторгнення, розгромити ударні угруповання противника, перенісши бойові дії на його територію — вона зазнала поразки й залишила Західну Україну. Передові загони німецьких військ 11 липня вийшли на підступи до Києва. Втрати радянської сторони у прикордонній битві на території Західної України становили: безповоротні — понад 172 тис. чол., санітарні — близько 70 тис. чол., середньодобові — більше 16 тис. чол.²⁵ Крім того, було втрачено 4381 танк, 5806 гармат і мінометів, 1218 бойових літаків. І все-таки задум противника оточити та знищити головні сили Південно-Західного фронту був зірваний. Завдання, що визначалися планом «Барбаросса» перед групою армій «Південь», повною мірою виконані не були. Подальші події на фронті засвідчать крах сподівань Гітлера на перемогу у блискавичній війні проти СРСР²⁶.

2.2. Оборонні операції (бойові дії) військ Південно-Західного напрямку на території Правобережної України (10.07.41 — кінець серпня 1941)

Із метою покращення управління військами 9 липня було створене управління Південно-Західного напрямку, якому підпорядкували Південно-Західний та Південний фронти. Головнокомандувачем Південно-Західного напрямку став маршал С. Будьонний, членом військової ради — М. Хрущов.

На Південно-Західному напрямі, на відміну від Західного, до 10 липня гітлерівському командуванню розгромити основні сили радянських військ не вдалось. Якщо на території Білорусії у цей час було повністю розбито 24 радянські дивізії, то в Україні — всього 4. Проте ситуація залишалась складною, стабільного фронту оборони не було. У смузі Південно-Західного фронту діяли 6-а, 17-а армії і 1-а танкова група противника. Проти Південного фронту наступали 11-а німецька, 3-я і 4-а румунські

армії, 8-й угорський армійський корпус. Війська 5-ї армії Південно-Західного фронту, завдаючи контрударів, відходили напрямом на Коростенський укріплений район. 6-а армія вела запеклі бої в районі Бердичева, а 26-а і 12-а — у районі Вінниці. Війська Південного фронту (18-а і 9-а армії) оборонялися на лівому березі Дністра²⁷.

Головні сили німецької 1-ї танкової групи, яка наступала на житомирсько-київському напрямі, були скуті контрударами 5-ї і 6-ї армій і можливостей для помітного просування у цей час не мали. Однак у міру підходу піхотних дивізій противника все більше назрівала загроза глибокого охоплення армій центра і лівого крила Південно-Західного фронту (6-ї, 12-ї армій), що діяли на рубежі Бердичів — Летичів — Ялтушків.

Із метою створення глибокої оборони на південно-західному напрямі Ставка зосереджувала війська в районі на південь від Києва, що у середині липня були об'єднані управлінням 26-ї армії, яке перемістилось у район Канева з-під Вінниці. Війська першого складу цієї армії були передані 12-й армії, а управління 26-ї об'єднало на рубежі р. Дніпро від Києва до Черкас нові стрілецькі дивізії і залишки 6-го стрілецького та 5-го кавалерійського корпусів, що сюди відійшли.

Співвідношення сил та засобів на території України у середині липня було таким: 72 німецьких проти 86 радянських дивізій (1 : 1,2); відповідно 410 проти 1500 танків (1 : 3,6); 1150 проти 750 літаків (1,5 : 1). Проте, слід мати на увазі, що на цей час радянська війська зазнали значних втрат, дивізії були укомплектовані у середньому на 50%, загальна чисельність особового складу в них становила близько 600 тис. чол., а у гітлерівців — 1070 тис. (1 : 1,8). У ході відступу радянські війська втратили значну частину артилерійського озброєння і на середину липня мали 9200 гармат і мінометів проти 16 500 противника (1 : 1,8). Основна маса танків (близько 1000) перебували у військах Південного фронту, тоді, як більшість німецьких танкових з'єднань діяли в районі Бердичева²⁸.

Після перших двох тижнів війни, відповідно до уточнених завдань, група армій «Південь» частиною сил продовжувала наступ на київському напрямі, а головними силами здійснювала

операцію з метою оточення радянських військ на Правобережжі Дніпра. За умови виконання цих завдань гітлерівське командування планувало проведення подальших операцій у такий спосіб. Після виходу в район Смоленська групі армій «Центр» належало продовжувати наступ на Москву тільки піхотними з'єднаннями. 2-гу танкову групу передбачалося направити для підтримки наступу групи армій «Південь» із метою виходу в тил київському угрупованню радянських військ²⁹.

У середині липня війська Південно-Західного фронту завдали кілька контрударів по 6-й німецькій армії і 1-й танковій групі, але ліквідувати розрив, що утворився між своїми 5-ю і 6-ю арміями, не змогли. З метою створення більш вигідного угруповання військ Ставка наказала до 21 липня відвести війська 6-ї, 12-ї, 18-ї і 9-ї армій на рубіж Біла Церква — Гайсин — Кам'янка — нижня течія р. Дністер. Одночасно командуючому фронтом наказувалося завдати удару у фланг угруповання противника, що діяло проти 6-ї армії, а командуючому Південним фронтом — створити сильну групу фронтових резервів у районі Умані у складі 18-го і 2-го механізованих корпусів, в яких нараховувалося 900 танків, і двох стрілецьких дивізій із метою організації контрударів (директиви Ставки ВГК Південному фронту б/н від 17.07.41 р. і Південно-Західному фронту № 00411 від 18.07.1941 р.)³⁰.

Головну роль в операції з оточення радянських військ на захід від Дніпра відігравали 1-а танкова група і 17-а армія з північного напрямку, а з півдня — 11-а армія. Для забезпечення відведення військ 6-ї і 12-ї армій на тиллові рубежі 26-а армія у другій половині липня завдала ряд контрударів із району південніше Києва. Проте командуючий Південним фронтом не зміг виконати наказ Ставки про створення фронтового резерву. Механізовані корпуси при зосередженні в районі Умані розтяглися на марші і зазнали великих втрат від авіації противника. Крім того, у зв'язку з проривом противника командування фронту було змушене розгорнути 18-й механізований корпус у стику між 12-ю і 18-ю арміями³¹.

21 липня 2-й мехкорпус завдав контрудару по противнику, що прорвався до Умані, і відкинув його. Однак унаслідок виходу військ 11-ї німецької армії в район Балти виникла загроза

глибокого охоплення військ 6-ї і 12-ї армій з півдня. Тому Ставка затвердила рішення військової ради Південно-Західного напрямку на негайне відведення цих армій на рубіж Тальне — Христинівка та підпорядкування їх командуючому Південним фронтом (директива № 00509 від 25.07.1941 р.)³². До кінця липня 6-а і 12-а армії відійшли на зазначений рубіж, але їх стан у зв'язку з великими втратами, перевагою особового складу і безупинним тиском противника залишався винятково важким. До того ж управління військами було незадовільним через погану організацію зв'язку.

Під час відходу військ між фронтами утворився розрив. Щоб не дати можливості противнику розвинути удар на стику фронтів, Ставка наказала головнокомандуючому Південно-Західним напрямком відвести армії правого крила Південного фронту на рубіж Шпола — Тернівка — Рибниця і там міцно закріпитися. Одночасно пропонувалося створити сильну групу резервів у районі Черкаси — Кіровоград — Кременчук і підготувати удар у загальному напрямі Черкаси — Вінниця (директива Ставки ВГК № 00565 від 28.07.1941 р.)³³. Однак і цю директиву військам Південного фронту виконати не вдалося. 2 серпня з'єднання 1-ї танкової групи противника вийшли в район Первомайська і перерізали шляхи відходу на схід 6-ї і 12-ї та частково 18-ї армій. У цей же час 17-а німецька армія охопила їх із півдня. Бої радянських частин в оточенні тривали до 7 серпня. Були знищені управління двох армій, семи корпусів, перестало існувати 20 радянських дивізій. Близько 103 тис. військовослужбовців потрапило в полон, трофеї вермахту становили 300 танків і 800 гармат³⁴.

Вихід противника в район Первомайська створив загрозу охоплення інших військ Південного фронту. З огляду на це головнокомандуючий військами Південно-Західного напрямку звернувся у Ставку з проханням про відведення військ Південного фронту за р. Інгул. Ставка його відхилила, наказавши до 10 серпня відвести війська на рубіж: східний берег Дністровського лиману до Біляївки, далі на північний схід через Березівку, Вознесенськ, Кіровоград, Чигирин. Однак, не зумівши зупинити противника на жодному із зазначених рубе-

жив, війська Південного фронту у складних умовах змушені були відходити. 18-а і 9-а армії до 19 серпня переправилися через Дніпро на ділянці Нікополь — Херсон, утримуючи на правому березі плацдарми в районах Каховки і Херсона.

Для створення стійкої оборони на рубежі Дніпра Ставка підсилила війська Південно-Західного напрямку щойно сформованими 19 стрілецькими і 5 кавалерійськими дивізіями. Ці з'єднання не були повністю озброєні та укомплектовані. Вісім стрілецьких і дві кавалерійські дивізії передавалися Південно-Західному фронту та пішли на посилення 37-ї армії, що об'єднала всі війська, які діяли в районі Києва, а також на формування 38-ї армії, що розгорталася по лівому березі Дніпра. Південному фронту виділялося 9 стрілецьких і 3 кавалерійські дивізії. Розпорядженням його командуючого у районі Дніпропетровська розпочалося формування резервної армії на базі управління Одеського військового округу, яке так і не вдалось завершити. Згодом її дивізії були передані до складу відновлених 6-ї та 12-ї армій. У резерв головнокомандувача Південно-Західним напрямком виділялися дві стрілецькі дивізії.

19 серпня у зв'язку із ситуацією, що склалася на території України, і з огляду на відхід військ Центрального фронту на гомельському і стародубському напрямках, Ставка поставила військам Південно-Західного напрямку завдання: обороняти рубіж р. Дніпро від Лоева до гирла, міцно утримуючи на правому березі Київський і Дніпропетровський укріплені райони та прикриваючи з суші і повітря Лівобережну Україну, Донбас і Північний Кавказ. 5-у армію було наказано відвести з Коростенського укріпрайону за Дніпро, на північ від Києва (директива Ставки ВГК № 001084 від 19.08.1941 р.)³⁵.

Наприкінці серпня, після відходу військ Південно-Західного напрямку за р. Дніпро, закінчилася оборонна операція на Правобережній Україні. Зазнавши великих втрат у людях і техніці, радянські війська змушені були залишити всю Правобережну Україну. У ході запеклих боїв німці також зазнали значних втрат. В обстановці, що склалася, командування вермахту було змушене переглянути плани подальших дій. Розрахунок Гітлера на «блискавичну війну» не справджувався.